

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ, др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОПСЕН,
др МАРИЈА КЛЕУТ, др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО,
др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, др ИВО ТАРТАЉА,
др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ

КЊИГА ПЕДЕСЕТ СЕДМА (2009), СВЕСКА 1

МАТИЦА СРПСКА

ћи да поред те, просветне, она има и научну димензију. Аутор у њој на више места излаже властите теоријске ставове, идеје и интерпретације. Чини то са потребном уздржаношћу, уклапајући их у оквир општеприхваћених и претходно изложених знања, донекле ширећи уџбенички оквир књиге, али не на начин који би оптеретио њене основне кориснике.

Подвиг за себе представља узорна техничка припрема овог за штампу нимало лаког текста, коју је урадио сам аутор. Обимна библиографија и индекси разматраних речи и облика по језицима заокружују један одиста успешан подухват.

Александар Лома

UDC 82:111.852(049.32)

КА ПРАПОЧЕЦИМА ПОИМАЊА ЛЕПОГ

Иво Тартаља, *До естетике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци / Нови Сад 2007. (Библиотека *Елементи* 69, 161 стр.)

Препоручити ову књигу тешко је у две-три реченице; иако невеликог обима и усредсређена на једну средишњу тему, она је богата садржајима и угловима гледања. Стога ћемо овде, укратко, проследити њен ток излагања.

Из увода (5—11) дознајемо значење насловног појма, у којем се нововековни појам естетике као филозофске дисциплине (тај назив први је употребио Баумгартен 1735) здружује са префиксом *йра-*, који аутора и његове читаоце води у много дубљу прошлост, ка прапочецима поимања лепог. Занимљива је опаска да за разлику од светских језика српско-хрватски повлачи разлику између *естетичког* и *есетичког*.

Као полазиште за истраживање најстаријих идеја о лепом (13—19) узете су дефиниције лепог из дијалога „Хипија већи”, који можемо условно назвати Платоновим, будући да новије критичко мишљење претеже у прилог његовој аутентичности. Аутор разматра свих девет платоновских дефиниција и коментарише резултате анкете спроведене међу 118 студената I и II године опште књижевности, у којој су имали да се одлуче за једну од њих.

У следећем поглављу фокусиран је појам *дочаравање* (20—26). Као назив за оно што уметник чини, он за разлику од других као *подражавање*, *изражавање*, *измишљање*, па и *стварање*, „обухвата како чин тако и учинак, како стварање дела тако и његово одјекивање у свести другог” (23). Његово модерно значење није настало угледањем на стране узоре, него је проистекло из фолклорних употреба типа *кишу*, *срећу дочарати* „привући, примамити врадбинама”. Тиме је у савременом српском језику воспостављена прадавна веза која, на равни етимологије, постоји између фр. *charme* „чар, чини, драж” и лат. *carmina* „песме; бајања”.

Следи, под духовитим али не сасвим прикладним насловом „Прабајка”, поглавље посвећено миту и његовој критици од стране предсократоваца (27—31). Реч је, разуме се, о нужној последици одвајања мита од његове култно-обредне подлоге и његове литераризације. Док је мит светиња у коју се предано верује, истинитост уметничког дела само је условна (31).

Поглавље „Инспирација” (32—50) усредсређује се опет на један Платонов дијалог, „Ијон”, и на дилему да ли је приказ насловног лика у њему пука карикатура уображеног а ограниченог рапсода или, по речима Ота Апелта, оваплоћење „фаустовски растрзане душе младог Платона”. Аутор се приклања овом дру-

гом мишљењу, упућујући на нека друга места, као оно из *Айологије* (22ц), где Сократ каже да песничко дело није плод мудрости него природног дара и надахнућа, као код врачева и пророка. „Ијоновим случајем Платон наговештава ону специфичност поезије међу другим уметностима да се она (као и беседништво) речју тумачи и истовремено, за разлику од осталих уметности, речју гради. Отуд су могући посебни неспоразуми и опасности замењивања” (40). Још су стари Грци били свесни везе између стваралачког заноса и екстатичког трансa, између ентузијазма као божанског надахнућа и маничне опседнутости божанством, каква је нашла свој класични израз у Дионисовом култу, да би у ново доба настале теорије о психопатолошкој подлози генијалности. Ограђујући се од таквих претеривања, аутор ипак са Волфгангом Кајзером допушта надлично порекло поетских творевина (45). Ако рани дијалог „Ијон” и изражава Платонову унутрашњу дилему, у позној *Држави* Платон се одлучно сврстава на страну рационалног, тако што аргументе које је Сократ употребио против Ијона окреће против самог Хомера (50).

У поглављу „Тип” (51—62) разматрају се два одређења типског: Маново, као митског, у смислу онога што је општељудско и ванвремено, и Бергсоново, који типско дефинише као комично. Аутор покушава да измири оба схватања прецизирајући да у Бергсоновом случају постоји свест да се неко понаша на типски начин, а у Мановом не (61).

Књига *Насмејана животиња* Владете Јанковића повод је за кратак оглед о смешном (63—66). Између осталог, аутор се осврће на тзв. де Куаленов трактат о комедији (*Tractatus coislinianus*), византијски рукопис из десетог века, за који се у наше време допушта да води порекло од Теофраста или чак самог Аристотела, т. ј. изгубљеног другог дела његове књиге о песничкој уметности посвећеног комедији (предмет Екове фикције *Име ружје!*), где је у формулацији о прочишћењу путем задовољства и смеха упадљив паралелизам са катарзом путем сажаљења и страха у Аристотеловој дефиницији трагедије.

Поглавље „Игре и ликови” (67—103) издваја се својим обимом и знатним уделом језикословне, тачније етимолошке аргументације. За стсл. назив *лик* „игра у колу”, у данашњем српском *ликовање*, *ликоваћи*, обично се узима да је позајмљен из германског. Заиста је тешко старословенску реч одвојити од готске *laiks* која у Улфилином преводу на истим местима Св. писма предаје исту грчку реч *χορός*. Аутор, међутим, инсистира на фонетској тешкоћи поистовећења оба облика (према гот. *-ai-* очекивали бисмо у словенском „јат”, не *-и-*) и на могућности етимолошке везе *ликъ* „коло” са хомонимом *лик* и целом његовом породицом (*личийи*, *сличан* итд.). Можда се обе интерпретације могу помирити претпоставком да се рани германизам „наслонио” на домаћу реч због међусобне гласовне сличности и значењске сродности, било да је он њој пренео своје значење или она њему свој коренски вокализам. Даље се аутор надовезује на тезу Хермана Колера да је језгрено значење речи мимесис „плес” и задржава на фрагменту из изгубљене Есхилове трагедије *Едонци* сачуваном код Страбона (X 3, 16) где се помињу „мими” (μῖμοι) код Трачана у склопу оргијастичких Дионисових обреда; ради се о подражавању бичје рике, вероватно помоћу направа налик на тзв. *bullroarers*, посведочене код низа примитивних народа, нпр. код аустралијских урођеника, познате још у позном палеолиту. У исходу аутор долази до закључка о могућем паралелизму семантичког развоја „плес” > „подражавање” како код словенске речи *лик* тако и код грчке *μίμησις*. Истакавши психотерапијску улогу игре и певања познату још античким Грцима, подржава Колеров суд да се учење о ентузијазму и катарзи развило из теорије мимезе. Новом етимолошком екскурсу посвећеном терминима за „игру” у словенским и другим језицима (прасл. **jъgra*, *plęszъ*, енгл. *play*, стинд. *lila*) следи антрополошки осврт на феномен игре

под маскама. Бива указано на паралелизам семантичке историје словенског назива *личина* „маска” и латинског *persona* „личност”, које се, етрурским посредством, своди на грчко πρόσωπον „лице” али не у његовом основном значењу (за које је латински имао своје речи као *facies*, *vultus*), него као назив за маску у драмским приказима. Друга латинска реч, *figura*, која у значењу „плесне фигуре” преводи грчку *схема* (σχῆμα), само потврђује тесну везу између назива за ритмичку игру и назива за лик. Исконско козмогонијско значење игре илуструје се примерима староиндијског бога Шиве или пиктографског знака за „лепо” у кинеском писму, који се своди на приказ плешућег шамана. Тиме аутор затвара један круг, отворен на почетку питањем из Платоновог „Ијона”.

Поглавље насловљено „Архитект?” (105—132) заправо је критика Женетове ревизије књижевних жанрова. Женет оспорава традиционалну поделу књижевности на родове, па између осталог даје своју интерпретацију места у трећој књизи Платонове *Државе*, где Сократ говори о три вида песништва. Аутор најпре разобличује Женетову „филолошку лежерност” (114) у супротстављању дијегезе мимези, показујући да на том месту διήγησις не треба преводити са „приповедање” него да ту реч има општије значење „казивање”. Како би побио Женетову тврдњу да Платон на датом месту уопште не говори о лирици, аутор се бави старим дитирамбом, изворно колском песмом у склопу Дионисова култа уз пратњу фруле, не спорећи у њему приповедни елеменат, али истичући његову лирску боју. Женетову табеларну реконструкцију Аристотелове поделе, у којој нема места за лирику, аутор допуњава својом, у којој фигурира и елегија. При том критикује Женета што Аристотелу импутира термин „диегесис”, који овај ту не употребљава. Женетову тврдњу да је поделу на три рода песништва Платону и Аристотелу први приписао, средином XVII века, Милтон, побија указивањем на знатно раније ренесансне теоретичаре, а посебно на Минтурна. Не одричући право постојања Женетовом појму „архитекта” или „транстекстуалности”, сматра да се он не може узети за прави предмет поетике већ стога, што обухвата све врсте текстова, па и оне „који не спадају ни у песништво ни у најшире схваћену књижевност” (132).

Књига се завршава огледом насловљеним „До прапоетике — Песма и певање у народним песмама из Вукове збирке”; предмет разматрања ту је „самосагледавање” традиционалне усмене поезије кроз она места у народним песмама где је реч о саме певању. Посебна пажња посвећена је познатој песми у којој Милош натпева вилу, па га она устреи. Аутор нуди две могуће интерпретације: једну „спољашњу”, која полази од античких паралела, и другу „унутрашњу”, која нуди тумачење ове песме у укупном склопу косовске епске легенде. Сам је скло нији првој, придодајући већ учињеном поређењу са надметањем Аполона и Марсије Хомерово казивање о освети Муза трачком певачу Тамирису, којег су богиње ослепиле пошто је покушао да се са њима натпева. Друго тумачење, Банашевићево и Вајаново, где се вила поистовећује са кнезом Лазаром, засновано је на варијанти сумњиве аутентичности и већ зато се не може одвећ озбиљно узети. Долепотписани се слаже са аутором дајући предност „митолошкој” интерпретацији, при чему себи узима слободу да укаже на још неке паралеле. Изворни смисао Вукове варијанте могао би се тражити у песми о вили која устрељује вољеног јунака да би се са њиме здружила на оном свету, оличеном у вилинском граду на облацима, а Милошево натпевање са вилом, са својом изразито епском тематиком („од сви наши бољи и старији, како ј’ који држо краљевину”), има блиску аналогију у Одисејевој авантури са Сиренама, које јунаке у смрт не маме толико заманимелодијама нити лепотом својих гласова, колико епским садржајима своје песме: „знамо све подвиге које вољом богова извршише Аргивци и Тројанци под Тројом, знамо све што се збива на многохраниој земљи” (Od. XII

190 sq.). Ући у јуначку песму значило је искорачити из овог живота; ако се коме деси да буде за живота опеван, херцеговачки Срби су у томе видели предзнак његове скоре погибије. Како виле тако и Сирене припадају оном свету; тамо оне госте јунаке и певају им о јуначким подвизима, укључујући њихове сопствене; епска песма је у оба случаја пролаз у онострано и једино Одисеј, који је непомредно пре тога, у једанаестом певању, сишао у доњи свет, т. ј. у мистичном смислу већ умро и поново се родио, сме одшкринути та врата.

Књига Ива Тартаље свакако ће и друге читаоце подстаћи на властита размишљања. Ако и не решава сва питања којих се дотиче, она их поставља на трезвен и пронишљив, па стога и подстицајан начин. Овде разматрана проблематика прелази оквири историје и теорије књижевности: подражавање, прерушавање, смех, естетски доживљај, стваралачко надахнуће — све то су темељне антрополошке категорије, битни елементи за препознавање људскости у најранијим и најархаичнијим видовима њеног пројављивања. Стога се ова књига може препоручити најширем кругу интелектуално радозналих читалаца.

Александар Лома

UDC 821.163.41.09:398(082)(049.32)

СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА ДАНАС

(*Српско усмено стваралаштво: зборник радова*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2008)

Зборник радова *Српско усмено стваралаштво* (уредници Ненад Љубинковић и Снежана Самарџија) окупио је седамнаест аутора који се баве изучавањем различитих сегмената традиционалне културе и може се сматрати својеврсним пресеком српске фолклористике, односно српске науке о усменој књижевности у актуелном тренутку.

Радови су — како се то у зборницима овог типа може очекивати — методолошки, тематски и проблемски различито усмерени.

Зборник се отвара текстом Наде Милошевић-Ђорђевић — „Живот и обичаји и српска народна лирика (Календарске обредне песме)” — фокусираним на најстарије слојеве културе (календарске обреде и поезију која их прати). У датом раду ауторка најпре указује на, за изучавање уметности речи, врло продуктивну линију симболичке антропологије (Е. Тајлор, Џ. Фрејзер, А. Ван Генеп, В. Тарнер), да би се, потом, задржала на низу репрезентативних примера којима илуструје успостављање модела жељене стварности у обредним текстовима, као и усклађеност текста календарских песама с радњом коју прате. Ауторка, најзад, скреће пажњу на амалгам митских и историјских слојева у конкретним остварењима и залаже се за једну нову когнитивну фолклористику, која би била драгоцено методолошко упориште за праћење путева „прерастања (митске) стварности у метафору и метафоре у стварност”.

Рад Ненада Љубинковића — „*Ерланђенски рукопис старих српскохрватских народних песама* и лајпцишка *Пјеванија* Симе Милутиновића” — како се већ на основу наслова слутити, другачије је методолошки постављен. У назначеном тексту аутор се превасходно бави компаративном анализом варијаната забележених у најстаријим усменим зборницима — *Ерланђенском рукопису* и Богишићевом зборнику — с једне, и у Вуковом лајпцишком издању народних песама (1823—1833)